

Xəlil Rza Ulutürkün poeziyasında vətəndaşlıq düşüncəsi

Nizami MURADOĞLU,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
AMEA Folklor İnstitutu
“Təhsil” şöbəsinin müdürü
nizamimurad@gmail.com

Azərbaycan poeziyasının mücahid şairi Xəlil Rza Ulutürk azadlığın və türkçülüğün ən feal təbliğçilərindən biri idi. Şairin şeirlərində türkün şanlı tarixinə işq tutulur, milli mənliyimiz millətə xatırladılır, mübarizə çağırışları eşidilir. Xəli Rzanın 1988-ci ildə milli azadlıq hərəkatı ilə başlayan mücahidliyi respublikanın hər yerində görünürdü. 20 Yanvar hadisələrini dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa çalışan şair “Qanlı cəllad Mixail Sergeyeviç Qorbaçova” şeiri ilə Qorbaçovu və mənfur imperiyani ifşa edirdi. 26 yanvar 1990-ci ildə guya milli ədavəti qızışdırıldıqına görə həbs edilib həmin ilin 4 oktyabrına qədər zindanda saxlanıldı.

Şair həbs edilib Lefortova zindanına salınsa da, şeirləri ilə azadlıq uğrunda mübarizəsini davam etdirirdi. Zindanda “Ağ çələngli Azərbaycan” şeirini yazdı. Şeirdə bir əfsanədən söhbət açılır. Qədim zamanlarda bir cavanı həbs edib zindana salırlar. Cavana edam cəzası kəsilir. Edamdan bir gün qabaq son arzusunu soruşurlar. Cavan anasını görmək istədiyini deyir. Ananı oğlu ilə görüşdürürlər. Ana oğlunun edam ediləcəyini bilsə də, ona ümid verir. Deyir ki, sabah kral edamdan önce onu qəbuluna çəkirdir. Ana kraldan oğlunun əvf olummasını xahiş edəcəkdir. Səni edama aparanda baxarsan, əger mən ağ geyinmiş olsam, bil ki, kral səni son anda bağışlayacaqdır:

*Edam günü ağ geyinsəm, gölib dursam ağ eyvanda,
Bil ki sənə zaval yoxdu, ölüüm yoxdu bu cahanda.
Boğazına sabunlanmış kəndir - ilgək salınsa da,
İnan tilsim qırılacaq əvvəl-axır, lap son anda.*

Ananın bu sözlərindən sonra oğlanın gözlərində ümidi işgi yanır. Edam günü ətrafa göz gəzdirib anasını ağ palarda ağ eyvanda görür. Daha gözlərinə dar ağıacı, fırçasalar görünür. Qorxu hissini unudaraq ölümə gedir. Ölümə məhkum edilmiş cavanla özü arasında müqayisə aparan şair düşünür ki, bəlkə o da, sabah edama məhkum ediləcəkdir. Lap elə olsa da, şairin qorxusu yoxdur. Azadlıq uğrunda mübarizələrdə çəkdiyi cəfaları gülə-gülə qarşılıyır, özünü ölümə gülə-gülə gedən cavana bənzədir:

Bu əfsanə, bu həqiqət görün harda düşdü yada?

Moskvada, alatoran, kəmənəfəs bir kamərada.

Həmən cavan mən özüməm, amma heyif anam yoxdur,

Doğma xalqım, anam sənsən, atam sənsən bu dünyada.

Vətəni, milləti Xəlil Rza Ulutürk üçün hər şeydən önemliydi. Vətən-xalq vəhdəti şairin poeziyasının nüvəsi ni təşkil edirdi. Şair xalqının azadlığı yolunda canından keçməyə hazır idi. O məğrur idi, igid idi, qəhrəman idi. İnanırdı ki, vətən yolunda, xalq yolunda helak olanlar ölmürələr, onlar əbədilik qazanırlar. Cahangirlər dünyasında vətənimizin qururunun qırılmasını istəmirdi, üç rəngli bayraqını həmişə səməlarda dalgalanan, Anamız Azərbaycanı isə həmişə ağ geyimdə, ağ çələngdə görmək istəyirdi:

Mən onszu da əbədiyəm, cahangirlər gəldi-gedər.

Bir gün edam meydanında başım getsə, verərsəm can,

Sən yadların qarşısında heç bir zaman qara geymə,

Ey Ağ donlu Anam mənim, ağ çələngli Azərbaycan!

Lefertova həbsxanasında yatarkən şairi qinayanlar da tapılırdı. Onu qinayırdılar ki, nə üçün qaçıb gizlənmədi. Qaçsaydı həbsə düşməzdi. Yaşlı vaxtında həbsxananın kəsif iyi verən kameralarında soyuq və rütubətli beton üzərində əzab çəkməzdi. Amma şair azadlıq uğrunda mübarizə yoluńu seçəndə bütün bunları düşünmüdü. O, vətənini, millətini azad və hürr görmək istəyirdi:

Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə, qram-qram.

Qolundakı zəngirləri qıram gərək! Qıram, qıram!

Azadlığı istəmirəm bir həb kimi, dərman kimi,

*Iştayırəm səma kimi, Günsəs kimi, Cahan kimi!
Çəkil, çəkil, ey qəsbkar! Mən bu yurdun gur səsiyəm.
Gərək deyil sisqa bulaq, mən ümmünlər təşnasiyəm!*

Şair özünü Dədə Qorquđun, Xanlar xanı Bayandır xanın, Qazan xanın, Beyrəyin varisi hesab edirdi. Məhz buna görə də KDQ-də verilən şeir parçalarında olan ahəngdarlıq, şirinlik, bənzətmələri öz poeziyasına gətirirdi.

Məhz bu kimi səbəblərdəndir ki, Xəlil Rza şeirlərinin mənəvi və poetik ruhu soykökə qayıdır, tarixə, xalq ədəbiyyatına yaradıcı münasibətin poetik təzahürü kimi dəyərləndirilir. Şairin “Yox mən qaça bilməzdəm” şeirində “Kitabi-Dədə Qorquđ”dan gələn poetik ruha nümunədə diqqət verək:

*Qarşı yatan şış dağları
Səndən sonra mən neylərəm?
Yaylayarsam, qəbrim olsun.
Soyuq-soyuq bulaqları
Səndən sonra mən neylərəm?
İçərsəm, zəhərim olsun!
Tövlə-tövlə köhlənləri
Səndən sonra mən neylərəm?
Minərsəm tabutum olsun!
Sonuncu sükütüm olsun!*

Filologiya elmləri doktoru, professor Bəkir Nəbiyev Xəlil Rza Ulutürkün poetik dünyasını xarakterizə edərək yazardı: “Şair (Xəlil Rza Ulutürk) Azərbaycan folklorunu yaxşı bilmış, “Kitabi-Dədə Qorquđ”dan “Qaçaq Nəbi”yə qədər dastanlarını, Xaqqanidən, Nizamidən, Nəsimidən başlamış S.Vurğunə, M. Müşfiqə və R. Rzayadək klassik şerimizə dərindən bələd olmuşdur. Onun bədii yaradıcılığı zəngin milli və bəşəri qaynaqlara malikdir. “Yox, mən qaça bilməzdəm” şeirində sevgilisi şəhid olmuş gəlinin ərinin xatirəsinə müraciətlə dediyi sözlər “Kitabi-Dədə Qorquđ” dastanında Dəli Domrulun halalının dediklərini xatırladır.

*...Qarşı yatan qara tağları
Səndən sonra mən neylərəm?
Yaylar olsam, mənim görüm olsun!
Souq-souq suların içər olsam,
Mənim qanım olsun!
Altun-ağçan xərcələyür olsam,
Mənim kəfənim olsun!*

Şair qaçmadı, qaçmad istəmədi. Şərəflə yaşamaq, şərəflə ölmək cəsur, mübariz adamların işidir. Xəlil Rza da cəsur və mübariz idi. Hər anı tehlükə və ölümə üzüüzə olsa da, yenə də mübarizə yolunu seçdi. Təkcə özü mübarizə aparmaqla kifayətlənmirdi. Ətrafinda olan, onu eşidən, anlayan bütün insanları Vətən naminə, azadlıq, suverenlik namine mübarizəyə səsləyirdi. Bu cəhətdən Xalq şairi “Oğluma sözüm” şeirində dərin mənalı nəsihətləri ilə oğlu Təbrizi də gəncliyin ilk çağlarından mübarizələrə hazırlayırdı. Oğluna müraciətlə dediyi sözlərde böyük bir inamin şahidi oluruq. Şair düşünürdü ki, nə vaxtsa ikiyə bölünmüş Azərbaycan birləşərsə, o zaman Xəlil Rza ölmüş olsa, belə yenidən dirilib dünyaya gələr:

*Anan – Tomris, dədən – Qorquđ, baban – Sabir, özün kimsən,
Dərə içərə qalan dağlı, düşün: endin hara hardan?
Vətən – şanım, Xəzər – qanım, Araz – canım, burax, yanım,
Bu yanğında, bu məşəllə işıqlansın, sökülsün dan.
Ölər bir gün Xəlil Rza, gələr bir də bu dünyaya,
Qucaqlaşsa Baki – Təbriz, əl üzəsə macəralardan.*

Xəlil Rza Ulutürk ömrü boyu Azərbaycanın baş şəhəri Təbrizin həsrəti ilə yaşamışdı. Bu sevginin təsiri ilə də oğlunun adını Təbriz qoymuşdu. Bala Təbrizdən Ana Təbrizin iyini alırdı, onunla sevinirdi, onunla qurur duyurdu.

Şairin oğlu Təbriz də atasına layiq olmağa çalışırdı. Ata nəsihətini usaqlıqlıdan qulağında sırga edən Təbriz Xəlilbəyli Vətənin dar günündə mübarizə meydanına atıldı. 27 yaşlı Təbriz Xəlilbəyli 1991-ci ildə könüllü olaraq cəbhəyə yola düşdü. Dağlıq Qarabağın Xromort və Naxçıvanık kəndləri uğrunda gedən döyüşlərdə keçən, böyük amallar şairi Xəlil Rzanın yaradıcılığında oğlunun ölümündən sonra şəhidlik mövzusu xüsusi yer aldı. Şair şəhidlər xiyabanını gülüştənə bənzətdi. “Məzarlar xonçanoxa, məzarlar gül sərgisi, Şəhidlər xiyabanı, bəlkə, çıçək dənizi” – deyərək şair şəhidlər xiyabanı haqında nikbinlik təlqin edən fikirlərini dile gotirdi.

Şəhidlik qeyrat və hünər simvoludur. Seçmə adamların taleyiňə yazılan şəhidlik qisməti islam dininin yayıldığı ölkələrdə Həzərəti Hüseyn əleyhisalamın məqəminə yaxınlaşmaq kimi dəyərləndirilir. Həzərəti Məhəmməd peygəmbərin (s.s) nəvəsi, Həzərəti Əlinin (s.s) oğlu Həzərəti Hüseynlə (s.s) başlayan şəhidlik anlayışı Azərbaycanın müstəqillik yolunda mübarizəsi zamanı bütün xarakterik xüsusyyətləri və keyfiyyətləri ilə

aşkara çıxdı. Adılıkdən çox-çox uzaq olan, yüksəklik, alılık və əbədilik məqəmi kimi qiymətləndirilən şəhidlik böyük klassik şairimiz Füzulinin əsərlərindən qırmızı xətlə keçərək müasir şairlərimizin şeirlərində davam etməkdədir.

Həyətin keşməkeşləri ilə üz-üzə qalan şair Xəlil Rza Ulutürkün müsibəti, oğlu Təbrizin şəhid olması şairin özü kimi onun qələm yoldaşlarını da sarsıtdı. İlyas Tapdıq “Gəldi” şeirinin epigrafında “Şair qardaşım Xəlil Rza Ulutürkün oğlu Təbrizin ığidlilikə həlak olduğu günü” sözələrini yazdı. Yas yerinə dərd ilə, qəm ilə gəldi, qəlbində bir ana Təbrizin dərdi varıydı, bir bala Təbrizin də dərdi üstünə gəldi. Bu dərd Xəlil Rza Ulutürkün olmadı, millətin dərdi oldu:

*Sənin qollarını bağlamaq üçün,
İblislər yüz dəfə qəsdinə gəldi.
Qəlbindən od aldı, alışdı izin,
Sürünür arxanca qəm dizin-dizin.
Dərdi az idimi ana Təbrizin –
Bala Təbriz dərdi üstünə gəldi??*

Təsadüfmü, qismətni, nədənse, Təbriz Xəlilbəylinin ölümündən bir az sonra 1992-ci ildə Xəlil Rza Ulutürkə Xalq Şairi fəxri adı verildi. Lakin şair bu gecikmiş mükafatdan razi qalmadı, onu “Təbrizimin qan bahası” adlandırdı:

*Söykəyib arxamı mərmər divara,
Sakit dayanmışam, əlimdə dəstək.
Baxın gözlərimdən axan yaşlara,
Deyirəm: - Balamın qan bahasıdır
Başına qoyulan bu qızıl çələng .*

Şair vaxtında verilməyən mükafatdan incik qalsa da, Vətən uğrunda mübarizəsindən bir an da olsun geri çəkilmədi. Qardaşının təzəcə dünyaya gələn körpə ogluna həsr etdiyi şeirində də qəhrəmanlıq ənənəsini davam etdirməyi tövsiyə etdi:

*Qardaşımın körpəsi, Fərid balam, ər balam,
Sabahki döyüslərə bu gündən əsgər balam!
Nəsil zəngirimizi iyirmi birinci əsrə,
Aparacaq qüdrətim, daş səngərim, tunc qalam!*

Xəlil Rza Ulutürk ömrünün sonuna qədər türklüyü vəsf etdi, türkün ulu əcdadı haqqında şeirlər yazdı. Şairin “Boz qurda öygü” şeiri bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Boz qurdu əcdad hesab edən şair onu türkün arxası, dayağı, yer üzündə qoruyucu ruhu kimi təqdim edirdi. Düşünmək olar ki, əcdad məsələsində Dədə Qorquđ zamanından gələn bir inam məsələsi var. Və bu inam Xəlil Rzanın qan yaddaşında yaşayır, yaradıcılıqlarında poetik ifadəsini tapırdı:

*Sən mənim əcdadımın nəfəsindən yarandın,
Döyüş günü mərdlərin nərəsindən yarandın.
Ay... Ay... Ay...
Tanrı göydə qorusun, sən yerdə Türkü qoru!
Hayqr., hayqırışından ruh alır ana yurdum.
Yaşa, mənim Boz qurdum,
Var ol, mənim Boz qurdum .*

Xəlil Rza Ulutürkün şeirlərində türkülüyün təbliği təkəcə yazdığı şeirlərə bitmirdi. O, qələm yoldaşlarının da bu sahədə apardığı ənənəli işləri ugurlayırdı, təqdir edirdi. Zəlimxan Yaqubun “Döyüşən türk, oyanan türk, qalxan türk” şeirinin təlqin etdiyi milliyətçi ovqat Xəlil Rza Ulutürkün böyük marağına və sevincinə səbəb olmuşdu. Zəlimxan Yaqub yazdırdı:

*... Çanaqqala Malazgirdin davamı,
Türk deyil ki, öz qanından qorxan türk!
Təmiz süddən mayalansın, doğulsun,
Mete kimi, Oğuz kimi bir xan türk!*

Mübarizlik ruhu ilə dolu olan, milli qeyrət çağırışlı, mücadilə əhvallı bu şeirə Xəlil Rza Ulutürk böyük dəyər verirdi. Özünə, sözünə həmdəm olan şair haqqında yazardı: - “Zəlimxanın nəfəsində bizim milli qəhrəmanımız Mete dilə gəlir, Türküstan dünyası dilə gelir. Biz bilməliyik ki, Azərbaycanın guşədaşı türklük... Böyük salonlarda bu eşqi tərənnüm eləyir Zəlimxan”.

Böyük şairin Zəlimxan Yaquba – öz məsləkdaşına verdiyi qiyməti şairin özünə də şamil etmək olar. Amma şairin yaradıcılığının daha dəqiq qiymətini 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Respublika Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamında görülür: “Mübələqəsiz deyək ki, Xəlil Rza Ulutürkün son nəfəsinə qədər onun bütün şeirləri milli müstəqillik, milli azadlıq hərəkatının, azərbaycanlıq ideologiyasının poeziya libasında silahlı əsgəri oldu”.

Bəli, Xəlil Rza Ulutürk belə şair idi. O, türkülüyün o qatından gəlmişdi ki, orada ululuq vardi, orada böyük türk mənəviyyatı vardi, Bayandır xanın, Dədə Qorquđun, Metenin, Atillanın ruhu vardi. Böyük şairin ruhu o müqəddəs ruhlara qovuşana qədər də məsləkinə, eşqinə, mübarizəsinə sadıq qaldı. Və mən sonda yurdumuzun bu mücahid şairinə Uca Allahdan rəhmət dileyirəm. Qoynunda yatdığı müqəddəs Vətən torpağında məkanı cənət olsun.